

dr hab. Renata Suchocka, prof. UAM
Instytut Socjologii
Uniwersytet im. A. Mickiewicza
w Poznaniu

Poznań, 4. 07. 2018 r.

Recenzja

rozprawy doktorskiej magistra Jakuba Krzysztofa Adamskiego pt. „Adaptacja i postrzeganie imigrantów w państwach europejskich. Studium porównawcze”;
promotor: dr hab. prof. nadzw. UŁ Tomasz Ferenc

1. Określenie trafności wyboru i oryginalności problemu badawczego podjętego w rozprawie

Problematyka podjęta w rozprawie doktorskiej jest interesująca, zarówno z naukowego, jak i praktycznego punktu widzenia. Imigracja i jej skutki są wyzwaniem dla społeczeństw i państw europejskich, w szczególności dla prowadzonej przez nie polityki migracyjnej. Adaptacja (asymilacja, integracja) imigrantów stanowiła (i stanowi) przedmiot zainteresowań wielu badaczy, w tym socjologów, jednakże proponowane perspektywy badawcze były odmienne od przyjętej w ocenianej pracy.

Jej Autor stwierdza: „W najogólniejszym sensie, postawiony problem dotyczy tego, w jaki sposób zaadaptowanie imigrantów i nastawienie do nich przez autochtonów zależą od siebie nawzajem a także jakie konkretnie czynniki wpływają na kreowanie tych charakterystyk” (s. 126). Oryginalność tak sformułowanego problemu badawczego polega na kompleksowym podejściu do adaptacji imigrantów, co znalazło swój wyraz w licznych problemach szczegółowych. Pan mgr Jakub Krzysztof Adamski wnikliwie rozpatruje różne aspekty i wymiary, w których przebiega adaptacja oraz poszukuje czynników wpływających zarówno na adaptację, jak i na postrzeganie imigrantów oraz stosunek do nich. Uwzględnia kontekst czasowy (porównania w czasie), przestrzenny (porównania różnych państw) oraz kontekst historyczny i polityczny, a także różne jednostki i poziomy analizy, na poziomie mikro są nimi imigranci i autochtoni, a na poziomie makro – państwa i ich grupy.

2. Ocena poprawności i kompletności celów oraz hipotez badawczych

Zostały przedstawione dwa główne cele badań i podporządkowane im pytania szczegółowe. Celami tymi są: „1. Zidentyfikowanie zmiennych mających wpływ na adaptację imigrantów ... oraz 2. Zidentyfikowanie zmiennych mających wpływ na nastawienie ludności do imigrantów ...” (s. 128 - 129). Pytania szczegółowe dotyczą wpływu na adaptację imigrantów i nastawienie do nich ludności przyjmującej 1) cech jednostkowych imigrantów i odpowiednio autochtonów, 2) czynników makrospołecznych, makroekonomicznych i politycznych, 3) kontekstu czasowego i przestrzennego oraz 4) odpowiednio: wpływu nastawienia ludności lokalnej do imigrantów na ich adaptację i wpływu poziomu zaadaptowania imigrantów na nastawienie ludności przyjmującej.

Cele badań są poprawne i kompletne, a podporządkowany im projekt badań niezwykle ambitny.

Hipotezy badawcze, główne i szczegółowe, które zostały przedstawione w rozdziałach empirycznych, także są poprawne i kompletne. Uwzględniają zależności pomiędzy czynnikami makrostrukturalnymi, mikrostrukturalnymi oraz cechami demograficznymi a poziomem adaptacji imigrantów, stosunkiem do imigrantów oraz otwartością na imigrantów, a także zależności pomiędzy adaptacją a stosunkiem do imigrantów i otwartością na nich. Z uwagi na złożony i wielowymiarowy charakter zmiennych weryfikacji poddawanych była ogromna ilość hipotez szczegółowych.

3. Ocena poprawności struktury rozprawy

Rozprawa składa się ze spisu treści, wstępu, siedmiu rozdziałów (3 teoretycznych, metodologicznego oraz 3 prezentujących wyniki analiz materiałów empirycznych), podzielonych na podrozdziały, zakończenia, bibliografii (obejmującej także wykorzystane strony internetowe), spisów: diagramów, schematów, wykresów, tabel oraz aneksu. Łącznie obejmuje 391 stron maszynopisu. Struktura pracy jest poprawna - zarówno kolejność rozdziałów, jak i proporcje między nimi, kompletność tez, ułatwiające odbiór wprowadzenia i podsumowania poszczególnych rozdziałów, jak i bardzo skrupulatnie przedstawione założenia metodologiczne.

W rozdziałach 5-7 oraz zawartych w nich tabelach zostały przedstawione sposoby operacjonalizacji zmiennych oraz bardzo syntetycznie - wyniki analiz

statystycznych. W celu łatwiejszego ich odbioru („dla większej przejrzystości i łatwości przeglądania wyników” (s. 194)) Doktorant załączył płytę CD, co jest rozwiązaniem niekonwencjonalnym, aczkolwiek zrozumiałym w sytuacji tak obfitego materiału analitycznego.

4. Ocena stopnia zaawansowania zawartej w rozprawie wiedzy teoretycznej z zakresu socjologii i nauk pokrewnych

Rozprawa ma charakter empiryczny. Zawarta w niej wiedza teoretyczna wskazuje na satysfakcjonującą znajomość przez Doktoranta literatury naukowej z socjologii i nauk pokrewnych.

W rozdziale pierwszym zostały zaprezentowane rozważania teoretyczne dotyczące kluczowego dla pracy pojęcia adaptacji. Szerzej omówił teorię akulturacji i adaptacji Johna Berry’ego, kanadyjskiego psychologa, w szczególności strategie akulturacyjne podejmowane przez jednostki, do których zaliczana jest integracja, asymilacja, separacja i marginalizacja, a także podejścia (strategie) społeczeństwa przyjmującego do grup obcych kulturowo (tj. multikulturalizm, tygiel kulturowy, segregacja i marginalizacja/ ekskluzja). Wskazał na trudności wynikające z różnej konceptualizacji takich terminów, jak integracja i asymilacja, a także na różne ich wymiary oraz teorie dotyczące adaptacji i akulturacji. Z tego zadania Autor wywiązał się bardzo dobrze.

Podjęte rozważania wskazują na rozległą wiedzę Autora, jednakże moim zdaniem zabrakło odwołania do koncepcji Tariqa Modooda przedstawionej między innymi w książce pt. *Multikulturalizm*, a zwłaszcza wyróżnionych przez niego form integracji migrantów: asymilacji, integracji indywidualistycznej, kosmopolityzmu oraz multikulturalizmu. Mógł też uwzględnić ujęcie adaptacji społecznej, zaproponowane przez socjologa Roberta K. Mertona.

W kolejnym podrozdziale skoncentrował się na stosunku do imigrantów, traktowanym jako warunek skuteczności podejmowanych przez nich wysiłków adaptacyjnych. Przywołał różne koncepcje wyjaśniające ten stosunek, jak np. teoria zagrożenia grupowego czy koncepcja kontaktu grupowego.

W rozdziale drugim pt. „Ramy historyczne i teoretyczne migracji” scharakteryzowane zostały migracje europejskie – a dokładniej migracje wewnątrz Europy od XVII do połowy XIX wieku, migracje międzykontynentalne związane z kolonizacją od połowy XVII do początku XIX wieku, migracje wewnątrz europejskie

od połowy XIX wieku do początku XX wieku, migracje związane z kolonizacją w wieku XIX i na początku XX, okresu międzywojennego, migracje w latach 1945-1989 oraz po 1989 roku. Doktorant referuje głównie dwie pozycje: S. Castlesa, M.J. Millera pt. *Migracje we współczesnym świecie* oraz A. Walaszka pt. *Migracje Europejczyków 1650-1914*. Nie jest to więc dogłębna analiza migracji. Zważywszy jednakże na problem badań, zarówno periodyzacja migracji, jak i wskazanie na różne ich rodzaje pozwalają na osiągnięcie celu, jakim jest zrozumienie ich konsekwencji dla współczesnych społeczeństw Europy. Poza tym jest to dobre wprowadzenie do teorii migracji omówionych w kolejnym podrozdziale.

Przegląd tych teorii, wyjaśniających przyczyny i trwanie migracji, potwierdza, że Doktorant dysponuje zaawansowaną wiedzą z tego zakresu, uwzględniając najnowszą literaturę z nauk społecznych poświęconą teoriom migracji (prace D. S. Massey'a, J. Arango i in. pt. *Theories of International Migration...*, R. Kinga pt. *Theories and Typologies of Migration...*, E. Morawskiej pt. *International migration...* czy L. Kurekovej pt. *Theories of migration...*). Odnosi się do 1) teorii wyjaśniających przyczyny migracji: teorii neoklasycznej migracji, teorii nowej ekonomiki migracji, teorii dwudzielnego rynku pracy, segmentowego rynku pracy, teorii systemów-światów, teorii zależności, jak i teorii sieci oraz 2) teorii wyjaśniających trwanie migracji: teorii sieci migracyjnych, przestrzeni transnarodowych, teorii kumulatywnej przyczynowości, teorii instytucjonalnej oraz teorii systemów migracyjnych.

W rozdziale trzecim zostały przedstawione różne polityki imigracyjne i społeczne (klasyczne i integracyjne), nowy model w polityce europejskiej w związku z migracją w Europie Południowej oraz polityka i rozwiązania prawne w Unii Europejskiej. Na uznanie zasługuje syntetyczna prezentacja obszernego materiału, także w tabelach ukazujących uproszczone modele polityki migracyjnej i społecznej w XX wieku czy przegląd prawa Unii Europejskiej dotyczącego polityki imigracyjnej i integracyjnej. W bardzo dobrym podsumowaniu części teoretycznej, opierając się na dotychczasowych ustaleniach, Doktorant wskazuje na relacje pomiędzy adaptacją a stosunkiem do imigrantów i otwartością na nich oraz na szerszy kontekst, tj. wpływy o charakterze ponadnarodowym, międzynarodowym i globalnym oraz wpływ mediów.

5. Ocena formalnej strony rozprawy

Praca napisana jest poprawnym stylistycznie i na ogół ładnym językiem. Doktorant dobrze opanował technikę pisania pracy. Poprawne są przypisy, tabele, wykresy, schematy, diagramy, a także bibliografia.

Nie zawsze staranna jest redakcja, zdarzają się błędy interpunkcyjne, literowe i niekiedy językowe, np.

na s. 10 - jest „koncepcja **Barry’ego**”, zamiast „**Berry’ego**”, na s. 33 - jest „Europy **Zachodnie**” zamiast „**Zachodniej**”, na s. 37 - jest „**mogę** wystąpić” zamiast „**mogą**”, na s. 38 – jest błąd „...czy podejmą oni działania nakierowane na przyszłość, aktywne w postaci asymilacji i integracji, czy zachowawcze w formie **segregacji i asymilacji**”; a powinno być zgodnie z koncepcją Johna Berry’ego – „separacji i marginalizacji”, na s. 68 - jest „**dependacy theory**” zamiast „**dependency**”, na s. 126 - jest „**nastawienie do nich przez autochtonów**” zamiast „**nastawienie autochtonów do...**”, na s. 154 – jest „brak **porządnej** cechy”, zamiast „**pożądaney**”, na s. 269 - „**Państwa Skandynawskie**” zamiast „**państw skandynawskich**”, na s. 231 znajduje się niezrozumiałe określenie „**poziom stosunku do imigrantów**”, niezbyt trafne jest sformułowanie: „**autochtoniczna imigracja**” (s.323, 324) czy „**osiągnęły limit swojej użyteczności**”, dość zabawne jest stwierdzenie: „Całość wywodu zostaje podsumowana w **wyczerpującym** zakończeniu...(s.9).

Nieco drażni język używany w zakończeniach lub na początku poszczególnych części tekstu, a dokładniej nadużywanie: „warto”, „wypada” i „w tym momencie”, np.

„...omawiając zmienne, **warto** zacząć od nastawienia...” (s.147), „Kontynuując rozważania, **warto** przejść do miejsca zamieszkania” (s.243), „Ponownie **warto** rozpocząć od przybliżenia wartości...” (s.284), „**Warto** sformułować jeszcze jeden wniosek...”(s. 288), „Omówienie wyników dla zmiennych tematycznych **warto** rozpocząć...” (s.300), „Przedstawwszy już kontekst poziomu makro... **wypada** przejść do ostatniego rozdziału...” (s.255), „Omówienie wyników... również **wypada** zacząć...” (s. 296), „Kończąc już niniejsze podsumowanie **wypada** podkreślić...” (s.328), „**W tym miejscu warto** przejść zatem...”(s.153), „**W tym miejscu** warto zająć się ...” (s.171).

6. Ocena znajomości metodologii badań oraz przyjętych i zastosowanych metod badawczych

Większość kwestii metodologicznych została omówiona w rozdziale czwartym, natomiast hipotezy badawcze w kolejnych rozdziałach, w których

przedstawiono wyniki badań. Takie rozstrzygnięcie w sytuacji prezentowania złożonych analiz jest jednak uzasadnione.

Autor z całą pewnością wykazuje się bardzo dobrą znajomością metodologii badań. Stosuje z powodzeniem metodę porównawczą (badania diachroniczne i synchroniczne) korzystając z baz danych Europejskiego Sondażu Społecznego, a tym samym nie buduje własnych narzędzi. Szczegółowo przedstawia sposób realizowania badań i konstrukcji wywiadu kwestionariuszowego stosowanego w ESS oraz organizację badań własnych. Poza tym korzysta z baz danych Działu Statystycznego Organizacji Narodów Zjednoczonych (UNSD), Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD), wykorzystuje dwa indeksy Wskaźnik Rozwoju Społecznego (HDI) oraz Migrant Integration Policy Index (MIPEX), a także Indeks Nierówności Płci.

Problematyka pracy omówiona została rzetelnie i poprawnie (por. punkt 2), podobnie szereg hipotez badawczych dotyczących różnych zależności pomiędzy zmiennymi.

I choć na ogół wywody dotyczące uzasadnienia dokonywanych wyborów metodologicznych są przekonujące, niektóre rozstrzygnięcia budzą wątpliwości.

Autor porównuje dwie edycje ESS – z 2006 roku (trzecia) i z 2014 (siódma) dla 14 arbitralnie wybranych państw, które zalicza do czterech regionów kulturowych: Europy Zachodniej (Belgia, Francja, Irlandia, Holandia), Europy Centralnej (Niemcy, Austria, Szwajcaria), państwa skandynawskie (Finlandia, Norwegia, Dania i Szwecja) oraz państwa postkomunistyczne (Estonia, Polska, Słowenia). Nie bardzo przekonuje uzasadnienie dotyczące dokonanego wyboru, są to bowiem państwa należące i nienależące do UE, tym bardziej, że znaczna część rozważań teoretycznych poświęcona była polityce imigracyjnej i związanym z nią aktom prawnym Unii Europejskiej. Dość niejednolita jest też grupa państw Europy Zachodniej. Nie wiadomo, dlaczego taki właśnie był dobór państw postkomunistycznych. Wątpliwa jest teza jakoby Estonia „należała do tradycji słowiańskiej” (s.138) i jednego regionu kulturowego (obok Polski i Słowenii). Nie jestem przekonana, że uzasadnione jest miano „regionów kulturowych” dla wyróżnionych grup państw.

Doktorant wykazał się dużą inwencją w sposobach wykorzystania i analizy danych zastanych, dobierając interesujące go wskaźniki i wykorzystując indeksy, w tym: poziomu adaptacji, stosunku do imigrantów i otwartości na imigrantów.

Wątpliwości budzi jednakże bateria wskaźników odpowiadająca tzw. poziomowi adaptacji, a dokładniej ich trafność treściowa. Przyglądając się indeksowi stanowiącemu podstawę do powstania skali ilościowej można odnieść wrażenie, że mierzy nie poziom adaptacji, lecz poziom asymilacji (czy ewentualnie integracji). Autor wyróżnia cztery wymiary adaptacji i dla każdego z nich dobiera wskaźniki: Dla wymiaru kulturowego – są to: adaptacja językowa, subiektywnie odczuwana dyskryminacja, samoidentyfikacja przynależności do mniejszości etnicznej, dla wymiaru politycznego – posiadanie obywatelstwa, udział w wyborach, partycypacja polityczna, dla wymiaru ekonomicznego – adaptacja do rynku pracy, subiektywnie odczuwany dochód gospodarstwa domowego, dla wymiaru społecznego – zaufanie do innych ludzi, ocena uczciwości innych osób, ocena skłonności do pomocy innym ludzi, odczuwana satysfakcja z życia, odczuwane szczęście. Wszystkie zmienne potraktowane zostały jako dwuwartościowe, tzn. 1 oznacza wystąpienie „pożądaney cechy”, a 0 jej brak. Są też potraktowane jako równoważne (co także jest dyskusyjne), a podstawę wyznaczenia ostatecznego poziomu adaptacji stanowi średnia uzyskanych wartości. Ostatecznie poziom adaptacji imigrantów może przyjmować wartości od 0 – oznaczającego zupełny brak adaptacji do 1 – oznaczającego pełną adaptację.

Jeśli zatem identyfikacja z mniejszością etniczną jest traktowana jako „brak pożądaney cechy” – to można uznać ją za wskaźnik asymilacji, a tym samym wyklucza inne formy adaptacji, wcześniej uznawane przez Autora, który na s. 19 stwierdza: „O zaadoptowaniu będzie mowa w zasadzie w każdym przypadku, kiedy jednostka bądź grupa odnajdzie swój sposób na przetrwanie w określonym środowisku, czy to przez unikanie konfliktu, czy częściowe upodobnienie, czy zupełne wtopienie w społeczeństwo dominujące” (s. 19). I w innym miejscu: „Koncepcja enklaw etnicznych dobrze pokazuje, jak odmienne mogą być ścieżki nakierowane na osiągnięcie adaptacji, która nie oznacza zawsze tego samego rezultatu.”(s.38). Ostatecznie widoczna jest pewna niekonsekwencja pomiędzy wcześniej sygnalizowanym rozumieniem adaptacji imigrantów, a jej operacjonalizacją, a to podważa trafność treściową wskaźników. Autor daje temu także wyraz, gdy mówi: że postęp adaptacji rozumie „jako swego rodzaju serię osiągnięć, stanowiących **fakt integracji** w danym obszarze” (s. 153), o znajomości języka jako „wysiłku **integracyjnym** przybyszów” i „zbliżeniu do ludności dominującej”, o samoidentyfikacji z mniejszością etniczną jako odzwierciedleniem

„niedopasowania kulturowego” (s. 154-155). Ocena tych faktów zależy jednakże od przyjętego stanowiska i polityki wobec imigrantów. Inaczej zostanie potraktowana przez zwolennika asymilacji niż integracji czy multikulturalizmu.

Aczkolwiek rozumiem intencję Autora, kierującego się względami pragmatycznymi, dążącego do uzyskania skali ilościowej zero-jedynkowej, podczas gdy wskaźniki adaptacji mierzono na skalach od dychotomicznej do 11-punktowej, to niepokój budzi równoważne traktowanie wszystkich wskaźników adaptacji oraz nieuchronne uproszczenia. Przykładowo - nie wiadomo, co faktycznie oznacza przyjęcie, że 1 odpowiada „adaptacji językowej”, a 0 jej brakowi? Jaki stopień znajomości języka uznawany był za wystarczający dla adaptacji językowej? Tymczasem – ów stopień może znacząco współdecydować np. o pozycji zajmowanej na rynku pracy.

Adaptacja migrantów nie jest jednolitym procesem, lecz obejmuje współwystępujące, krzyżujące się, a niekiedy następujące po sobie procesy, asymilację imigrantów, jednostkową lub grupową integrację, długotrwałe zachowywanie więzi kulturowych i politycznych z krajem pochodzenia i przodkami, czego wyrazem jest między innymi występowanie podwójnych identyfikacji, zamykanie się w etnicznych enklawach, powstawanie enklaw panetnicznych, a także tworzenie i pozostawanie w transgranicznych przestrzeniach. Poza tym trudno orzec, która z różnorodnych możliwych form adaptacji świadczy o wyższym lub niższym jej poziomie.

Podsumowując, moim zdaniem tzw. **poziom adaptacji imigrantów** faktycznie odpowiada poziomowi jednej z jego form.

Jeśli np. o adaptacji językowej świadczy posługiwanie się jako pierwszym językiem kraju przyjmującego w domu w odpowiedzi na pytanie „W jakich językach mówi się najczęściej w Pana(i) domu?” (można wskazać 2 języki), a o identyfikacji pozytywna odpowiedź na pytanie „Czy Pan(i) należy do jakiejś mniejszości etnicznej lub czuje się związany(a) z jakąś mniejszością etniczną?” wątpliwości dotyczące poprawności przyjętej baterii wskaźników adaptacji rosną.

Poza tym nie bardzo wiadomo, w jaki sposób były przypisywane wartości wskazujące na występowanie lub brak cechy świadczącej o adaptacji, gdy odpowiedzi udzielano na skali 11-punktowej, tzn. od ilu punktów uznawano obecność cechy. Pożądana byłaby precyzyjna informacja na ten temat.

Pomimo bardzo dokładnego przedstawiania przyjętych założeń dotyczących różnych kwestii metodologicznych, w tym wypadku pojawia się niedosyt, aczkolwiek rozumiem trudność wynikającą z dokonywania wyboru wśród pytań zawartych w kwestionariuszu ESS.

7. Ocena znajomości, doboru, analizy i interpretacji:

a) wykorzystanych w rozprawie źródeł literaturowych

Zarówno dobór, jaki znajomość, analiza i interpretacja źródeł literaturowych są poprawne. Aczkolwiek omawiając teorie migracji czy polityki migracyjne Doktorant nie sięga do pozycji ich twórców, tylko opracowań innych autorów je prezentujących, jednakże zgadzam się z poglądem, zawartym na s. 125, że „Tak zarysowany kontekst rozważań nad migracjami międzynarodowymi jest wystarczający do zrozumienia złożoności i wielowymiarowości tego procesu”.

Autor wykazał satysfakcjonującą znajomość literatury w zakresie socjologii migracji. Wiedza teoretyczna jest wykorzystywana w rozprawie na etapie doboru wskaźników, doboru zmiennych, jak i interpretacji uzyskanych wyników. Na szczególną uwagę zasługuje umiejętne połączenie wątków teoretycznych z dokonaniem empirycznymi, czego szczególnym widocznym przejawem są rozważania zawarte w rozdziałach, w których zostały omówione wyniki badań oraz zakończeniu. Autor nie tylko formułuje wnioski odwołując się do wcześniej przedstawionych teorii, ale także kolejne hipotezy.

b) wykorzystanych w rozprawie źródeł empirycznych – stopień zaawansowania analiz ilościowych

Znajomość, dobór, analiza i interpretacja źródeł empirycznych są poprawne. Doktorant wykazuje się biegłością w stosowaniu zaawansowanych analiz ilościowych. Dla analiz na poziomie makro - wykorzystane zostały korelacje (r Pearsona), dla poziomu mikro - zastosowano 1) analizy wariancji ANOVA (wykorzystany został test Fishera, Welcha i Browna-Forsythe'a), co pozwoliło na wzbogacenie opisu badanych populacji (z uwzględnieniem wieku, płci, wykonywanego zawodu, miejsca zamieszkania, dochodu, poziomu wykształcenia oraz ilości lat na emigracji) oraz 2) analizy regresji wielozmiennowej w głównej części badania, mających wskazać czynniki wpływające na zmienne latentne

(poziom adaptacji imigrantów, stosunek do imigrantów oraz otwartość na imigrantów).

Przy przyjęciu założenia, że miernik poziomu adaptacji jest trafny, interpretacja wyników płynących z analiz statystycznych jest poprawna.

c) danych empirycznych poprzez odniesienia do zaplecza literaturowego

Autor pracy wykorzystuje bazy danych, a nie analizuje i interpretuje dane empiryczne zaczerpnięte z literatury przedmiotu. O dobrej znajomości i doborze tychże można wnioskować na podstawie informacji dotyczących wniosków płynących z badań empirycznych innych autorów dotyczących migracji i jej kierunków w różnych okresach historycznych, prowadzonych polityk migracyjnych, a także integracji czy asymilacji imigrantów.

8. Ocena umiejętności poprawnego i przekonującego przedstawienia uzyskanych przez doktoranta wyników

Prezentacja wyników jest zwięzła, jasna, odwołuje się do celów badań i hipotez. Przedstawiona została na początku niezwykle skrupulatnie charakterystyka osób badanych, wyłonionych z prób Europejskiego Sondażu Społecznego. Równocześnie wskazane zostały różne ograniczenia wynikające z wykorzystania danych zastanych.

Autor uwzględni olbrzymią liczbę zmiennych niezależnych odpowiadających poziomowi makro (57), obejmujących 5 wymiarów: demograficzny, finansowy, rynku pracy, rozwoju społecznego oraz wymiar polityczny (por. tabela 9, s. 189), które mogą pozostawać w zależności ze zmiennymi latentnymi, a także ich składowymi. W rozdziale 6, w którym rozpatruje wpływ 7 zmiennych niezależnych (cech społeczno-demograficznych), na poziom adaptacji imigrantów oraz na otwartość na imigrantów oraz stosunek do nich, jest analizowanych 21 zależności, a w rozdziale 7 – analiza obejmuje około 30 zmiennych (predyktorów) wpływających na poziom adaptacji, na stosunek do imigrantów oraz poziom otwartości.

Pomimo tak ogromnej ilości uzyskanych wyników, Doktorant zadziwiająco dobrze panuje nad analizowanym materiałem, formułując szereg interesujących wniosków i wyjaśniając rezultaty analiz statystycznych. W podsumowaniach poszczególnych rozdziałów znajdują się interesujące interpretacje uzyskanych wyników.

Jednoznacznie odnosi się do sformułowanych wcześniej hipotez badawczych, z których część odrzuca. Z uwagi na ogromną ilość zmiennych składowych, nie omawia wyników dotyczących wszystkich hipotez szczegółowych: „Jednakże, biorąc pod uwagę składowe wszystkich trzech zmiennych latentnych daje się zauważyć, iż większość hipotez potwierdza się częściowo, dla określonych składowych, których jest jednak zbyt wiele, aby wszystkie wymienić” (s.220). Rodzi się zatem pytanie o zasadność części prowadzonych analiz statystycznych.

Na uznanie zasługuje ostateczne podsumowanie wyników zawarte w oryginalnym zakończeniu zawierające propozycję podejścia systemowego w badaniach adaptacji (integracji, asymilacji?) imigrantów oraz próbę interpretacji wyników z nowej „systemowej” perspektywy. Traktuje jako systemy wyróżnione przez siebie tzw. „regiony kulturowe”, gdyż w świetle uzyskanych wyników stanowią odrębne całości. Przekonuje, że są to systemy funkcjonalne „za systemami regionalnymi w znaczeniu przestrzeni koncentrowania i napływu imigrantów, kryją się pewne ogólne i specyficzne funkcje..., znajdujące swoje odbicie w adaptacji imigrantów i nastawieniu do nich autochtonów”. Poza tym na poziomie makro wyróżnia systemy zewnętrzne, ogólne, jak oddziałujące na siebie ekonomia i polityka łączona z wymiarem normatywnym, tzn. ustawodawstwem w ramach polityki imigracyjnej i integracyjnej.

Szkoda, że proponując takie podejście Doktorant nie wyjaśnił, jak rozumie system, w szczególności system migracyjny, zwłaszcza że w przywołanej teorii systemów migracyjnych ma on specyficzne znaczenie, odwołujące się do przestrzeni transnarodowych łączących kraje wysyłające i przyjmujące, w których zachodzą charakterystyczne dla nich zjawiska i procesy, transgraniczne relacje, pozwalające na zakorzenienie imigrantów w kraju przyjmującym i równocześnie w kraju pochodzenia.

9. Wskazanie dobrych stron (zalet) rozprawy, jak i jej głównych wad

Na zakończenie recenzji pragnę podkreślić te walory rozprawy doktorskiej, które przesądzą o jej ogólnej bardzo pozytywnej ocenie. Mam tu w szczególności na myśli:

- nowatorski charakter dysertacji, który dotyczy nie tylko złożonego i trudnego problemu badawczego, ale też zastosowanych metod analizy materiału

empirycznego, uwzględniających poziom makro i mikro, zróżnicowanie czasowe i przestrzenne, kontekst polityczny i historyczny,

- wykorzystanie obszernej oraz właściwie dobranej literatury przedmiotu, w tym pozycji obcojęzycznych, świadczącej o erudycji Doktoranta,
- poprawność rozprawy pod względem metodologicznym, co wyraża się we właściwym ustawieniu problemów badawczych i hipotez, tzn. jasnym i precyzyjnym ich określeniu, trafnym doborze metod badawczych, umiejętnym korzystaniu z literatury przedmiotu, wnikliwej analizie wyników badań oraz uargumentowanym, precyzyjnym i ostrożnym formułowaniu wniosków,
- podjęcie próby pomiaru poziomu adaptacji imigrantów 1 i 2 generacji za pomocą jednej zmiennej (aczkolwiek w moim przekonaniu zaprezentowana propozycja jest dyskusyjna),
- umiejętne połączenie wątków teoretycznych z dokonaniem empirycznymi,
- w znacznej mierze twórczy charakter rozprawy i jej znaczący wkład do socjologii migracji; szczególnie mam tu na myśli zastosowanie w analizach kompleksowego podejścia, jak i przedstawioną w zakończeniu propozycję zastosowania w badaniach adaptacji migrantów podejścia systemowego, która może stanowić inspirację w dyskusji dotyczącej imigrantów,
- oryginalne podsumowanie uzyskanych wyników, wnoszące nową „systemową” perspektywę do prowadzonych rozważań,
- wysoką użyteczność praktyczną pracy stwarzającą naukowe podstawy do lepszej integracji (adaptacji) imigrantów w krajach przyjmujących,
- jasność wyводу, na ogół precyzyjny, ładny język i styl wypowiedzi.

Wskazaną wcześniej główną (ale i poważną) wadą rozprawy jest konstrukcja zmiennej „poziom adaptacji imigrantów” i to z kilku powodów: przede wszystkim – 1) niekonsekwencji w stosunku do ujęcia adaptacji akceptowanego w części teoretycznej, które wyznaczenie **poziomu adaptacji** czyni w zasadzie niemożliwym z uwagi na szereg jej różnych form oraz 2) braku trafności treściowej (a także fasadowej) przyjętych w baterii niektórych wskaźników, bardziej odpowiadających asymilacji, a więc jednej z form adaptacji, a poza tym: 3) równoważnego traktowania różnych wskaźników adaptacji, 4) niewyjaśnionej jasno zasady uznawania, że wystąpiła „cecha pożądana”, 5) braku precyzyjnej informacji dotyczącej przypisywania wartości 1 w sytuacji skal 11-punktowych.

10. Biorąc pod uwagę całokształt powyższej oceny, stwierdzam, iż recenzowana rozprawa naukowa mgra Jakuba Krzysztofa Adamskiego spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim w obowiązujących przepisach.

Renata Sucka